

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2019.22>

Klöster, Stifte und Konvente nördlich der Elbe. Zum gegenwärtigen Stand der Klosterforschung in Schleswig-Holstein, Nordschleswig sowie den Hansestädten Lübeck und Hamburg, hrsg. v. Oliver Auge, Katja Hillebrand (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 120), Neumünster 2013, ss. 433. Wachholtz Verlag. ISBN 978-3-529-02220-3.

Omawiana publikacja powstała w związku z przygotowaniem monastikonu Szlezewiku-Holsztynu, Lubeki i Hamburga. Zawiera ona w większości rozszerzone wersje referatów wygłoszonych podczas zorganizowanej w ramach prowadzonych prac konferencji. Książka składa się z przedmowy (s. 7–14), 11 artykułów, indeksów osobowego i geograficznego (s. 397–422), spisu autorów, wykazu ilustracji i skrótów (423–433).

Całość otwiera artykuł Katji Hillebrand, *Das Schleswig-Holsteinische und Hamburgische Klosterbuch. Ein Werkstattbericht zum Forschungsprojekt und Publikationsvorhaben* (s. 15–48), omawiający działania podjęte w związku z opracowywaniem wspomnianego monastikonu. W zamierzeniu autorów przygotowywana publikacja ma w dwóch tomach na ok. 1440 stronach przedstawić historię łącznie 55 klasztorów, istniejących na tym terenie do czasów reformacji (pierwotnie druk książki planowano na 2013 r., obecna zapowiedź wydawnicza wskazuje na koniec 2019 r.). Autorka zamieściła schemat opisu katalogowego zastosowany przy każdej omawianej fundacji (s. 28–30) oraz wykaz wszystkich współautorów publikacji. Oparto się tu przede wszystkim na wydanym w 2007 r. monastikonie Brandenburgii¹. W zamierzeniu autorów nie będzie to tylko prosty leksykon, lecz także gruntowny przewodnik, służący dalszym badaniom, uwzględniający źródła archeologiczne, kartografię, opisy obiektów kościelnych i klasztornych oraz inwentarze wyposażenia i zachowanych artefaktów. Autorka omówiła również inne działania podejmowane w trakcie realizacji projektu, wśród których obok konferencji znalazła się wystawa, proseminarium i seminarium dotyczące monastycyzmu na uniwersytecie w Kilonii, a nawet zajęcia dla uczniów w szkołach średnich².

Kolejne dziewięć zamieszczonych w publikacji artykułów prezentuje wyniki szczegółowych prac autorów zaangażowanych w realizację wspomnianego projektu. Powstały one głównie w związku z ich udziałem w opracowywaniu poszczególnych haseł. W pierwszym, zatytułowanym „...in dem Lande des Schreckens und der

¹ *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, Bd. 1–2, hrsg. v. Heinz-Dieter HEIMANN [et al.] (Brandenburgische Historische Studien, Bd. 14), Berlin 2007.

² Szczegóły podejmowanych w projekcie działań prezentuje strona internetowa: www.klosterprojekt.uni-kiel.de [dostęp z 22 V 2019 r.].

wüsten Einöde...” Zur Genese und Gestalt der mittelalterlichen Sakrallandschaft nördlich der Elbe (s. 49–84) Enno Büinz omówił powstanie organizacji kościelnej na północ od rzeki Elby (siedziby biskupstw, organizacja parafialna, fundacje klasztorne). Autor podkreślił, że struktury te stworzono w zdecydowanej większości w XII i XIII w. Na ich rozmieszczenie zasadniczy wpływ miał stopień urbanizacji. Liczne instytucje powstały w dużych ośrodkach miejskich (Hamburg, Lubeka, Szlezwik i Flensburg), znacznie mniej zaś na terenie wschodniego Holsztynu.

W kolejnym opracowaniu, *Landschaftliche Verfassungs- und klösterliche Lebensordnung. Die Klöster des Landes Dithmarschen* (s. 85–100), Reimer Hansen przedstawił funkcjonowanie klasztorów w regionie historycznym Dithmarschen (południowa część Półwyspu Jutlandzkiego, na wybrzeżu Morza Północnego). Swoje klasztory posiadali tam dominikanie i franciszkanie, a krótko też benedyktynki. Specyfiką tego peryferyjnego obszaru była mała liczba miast i dominacja gospodarki chłopskiej, co miało wpływ na warunki działania klasztorów.

Z kolei Oliver Auge w tekście *Begegnungsstätten von Kirche und Welt. Monastische und klerikale Einrichtungen in Schleswig-Holstein im Wirkungsfeld territorialer oder städtischer Herrschaft* (s. 101–146) omówił sferę kontaktów między władzą a klasztorami. Powodem fundowania instytucji kościelnych oraz nadawania im licznych przywilejów była m.in. odgrywana przez nie ważna rola w podtrzymywaniu pamięci o fundatorze. Służyły one też jako miejsca pochówków członków dynastii. W późnym średniowieczu te dobrze uposażone instytucje traktowano wręcz jako formę zabezpieczenia zarówno dla członków rodzin książęcych, jak i krewnych rajców miejskich. Władze oddziaływały na klasztory również w związku z podejmowanymi próbami ich reformy, przy czym w przypadku fundacji wiejskich nie były zainteresowane wprowadzaniem zmian, które oznaczałyby ograniczenie ich wpływu na te instytucje. Bliskie relacje z klasztorami, obok dynastii, miała również szlachta, mieszczaństwo, a w niektórych przypadkach nawet chłopci, co wynikało z lokalnych stosunków politycznych i gospodarczych.

Problemem znaczenia gospodarczego klasztorów wiejskich zajął się Johannes Rosenplänter w artykule *Klösterliche Grundherrschaft als wirtschaftlicher Impulsgeber? Überlegungen am Beispiel des Klosters Preetz* (s. 147–164). Zagadnienie to autor rozpatrzył na przykładzie klasztoru benedyktynek w Preetz, szukając odpowiedzi na pytanie, czy instytucje te dążyły do innowacji i intensyfikacji swej gospodarki? Wychodząc od omówienia specyfiki gospodarki klasztornej, poprzez problem ryzyka w jej zarządzaniu i prób regulowania, w tym roli własnego rolnictwa i rzemiosła, w konkluzji stwierdził, że najważniejsze było zbilansowanie gospodarki klasztornej i jej samowystarczalność, a nie intensyfikacja.

Problem bibliotek i książki w klasztorach funkcjonujących na omawianym terenie przedstawiła Kerstin Schnabel w artykule *Mittelalterliches Buch- und Bibliothekswesen geistlicher Gemeinschaften in Schleswig-Holstein* (s. 165–216). Kolejno zestawiła informacje na temat skryptoriów klasztornych, praktyki oprawiania rękopisów oraz przemieszczania książek (w drodze zakupu, wypożyczenia, a także utraty). Oddzielnie zaprezentowała problem ksiąg liturgicznych, zasad organizacji bibliotek i zabezpieczenia książek, w tym roli książki i bibliotek w klasztorach żeńskich, oraz ich losów po reformacji.

Z kolei kwestię architektury i sztuki związanej z klasztorami omówił Uwe Albrecht w opracowaniu *Architektur und Kunst schleswig-holsteinischer Klöster des Mittelalters* (s. 217–246). Podkreślił znaczenie klasztorów jako instytucji, które przyniosły na omawiane tereny wzorce kultury z bardziej rozwiniętych terenów zachodnich i południowych. Artykuł zaopatrzone w liczne ilustracje barwne, prezentujące przykłady zachowanych kościołów i obiektów klasztornych oraz ich różnorodnego wyposażenia (naczynia liturgiczne, malarstwo i rzeźbę).

Wąskiemu zagadnieniu funkcji zabytków epigraficznych na dzwonach i płytach nagrobnych, opracowanie swe, zatytułowane *Von Glocken und Gräbern. Die Funktionen epigraphischer Denkmäler zwischen Kult und Erinnerung* (s. 247–260), poświęcił Klaus Krüger. Autor podkreślił wartość inskrypcji jako źródła historycznego, które często dopełnia przekazy pisane, zachowane w rękopisach i drukach. Zwrócił też uwagę, że często odnotowują one ważne informacje o konkretnych osobach, w tym dane na temat dokładnej daty ich urodzin i śmierci.

Charakter bardzo szczegółowego studium przypadku ma artykuł Heinricha Dormeiera *Neue Ordensniederlassungen im Hanseraum: Lübecker Stiftungen zugunsten des Birgittenklosters Marienwohld bei Mölln (1413–1534)* (s. 261–366). Autor omówił w nim fundację klasztoru brygidek w Mölln i jej związki z Lubeką. W tym celu oparł się na zachowanym w Lubecie zbiorze testamentów mieszczkańskich. Integralną część jego opracowania stanowi bardzo obszerny załącznik, w którym zestawiono szczegółowo opisane legaty na rzecz klasztoru uwzględnione we wspomnianych testamentach z lat 1413–1532 (s. 311–349). W kolejnych dwóch aneksach autor opublikował dalsze źródła, ilustrujące relacje mieszczan z klasztorem.

Z kolei Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt w artykule *Prosopographie und Klosterforschung am Beispiel ausgewählter Hamburger und Holsteiner Ordensniederlassungen* (s. 367–376) omówił problem badań prozopograficznych klasztorów na przykładzie wybranych fundacji z Hamburga i Holsztynu. Autor przedstawił kolejno: podstawę źródłową, zagadnienie wielkości konwentów oraz pochodzenie ich członków. W konkluzji stwierdził, że wiele szczegółowych kwestii wciąż wymaga badań, a w ich ramach uwzględnienia niepublikowanych materiałów archiwalnych z XV i początku XVI w.

Swoiste podsumowanie całości wspomnianej konferencji stanowią uwagi końcowe, w którym Thomas Riis w tekście „*Gedanken zur Tagung*” (s. 377–396) omówił główne kierunki przedstawionych badań, wśród których były szczegółowe studia nad prozopografią, gospodarką i bibliotekami klasztornymi oraz polityką władz wobec klasztorów. Wskazał również na kwestie wymagające dalszych studiów. Wymienił wśród nich, niezbędne w przypadku najstarszych fundacji, prace archeologiczne w obrębie zachowanych cmentarzy i analizy antropologiczne odnalezionych szkieletów. W niewielkim stopniu przebadana została także historiografia, kronikarstwo i muzyka klasztorna. Wciąż wiele można też uczynić w zakresie badań nad prozopografią poszczególnych fundacji.

Z konieczności dość ogólny przegląd treści wspomnianej książki potwierdza jednak wyraźną intensyfikację badań nad monastycyzmem, które prowadzone są obecnie w Szlezwiku-Holsztynie. Zwraca uwagę interdyscyplinarność prowadzonych prac nad monastikonem. W efekcie pozwoliło to zintegrować ze sobą badaczy związanych z różnymi specjalnościami i ośrodkami naukowymi. Działania te warto śledzić, a do-

świadczenia wykorzystać również na naszym gruncie. Punktem wyjścia do dyskusji może być też wspomniany już schemat opisu poszczególnych fundacji, który przyjęto na potrzeby tego opracowania.

Dr hab. Rafał Kubicki, prof. UG
Instytut Historii
Uniwersytet Gdański
e-mail: hisrk@univ.gda.pl
ORCID ID: 0000-0002-2171-5713

